

Romuald DERBIS

Zakład Psychologii, WSP Częstochowa

Patogenne efekty braku pracy u młodych bezrobotnych

Wprowadzenie

Podstawowe efekty braku pracy opisywane w literaturze mają zazwyczaj charakter negatywny — patogeny lub patologiczny. Zwraca się uwagę na wzrost poczucia zagrożenia, depresje, spadek samooceny, zaburzenia struktury czasu, poczucie upokorzenia i degradacji (np. Bańka, 1992). Jeśli nawet zauważone zostaje zróżnicowanie reakcji na bezrobocie, np. Zawadzki, Lazarsfeld (1935), Tomaszewski (1938), Warr (1978, 1984), Skarżyńska (1995), Retowski (1995a), to koncentracja uwagi autorów dotyczy przejawów psychopatologicznych. Nie zmienia tej tendencji widzenie bezrobocia jako skutku, a nie przyczyny wymienionych wyżej stanów psychicznych. Taki stan rzeczy wydaje się zrozumiały. Dla badacza i czytelnika, podobnie jak dla reżysera i widza, ciekawsze, ponieważ regulacyjnie istotniejsze, są emocje o znaku ujemnym.

W prezentowanym opracowaniu podejmuję próbę analizy doświadczania bezrobocia przez młode osoby. Będę starał się jej dokonać także głównie z punktu widzenia psychopatologii jaką rodzić może pozostawanie bez pracy. Piszę „głównie” co oznacza, że szereg danych uzyskanych w badaniach nie wskazuje na psychicznie patogenne skutki braku pracy, na co zwracałem uwagę w innych opracowaniach (Derbis, 1995, 1997).

Zasadniczą podstawę teoretyczną prowadzonych badań stanowi autorska koncepcja wolności i odpowiedzialności (Derbis, 1986, 1987, 1991, 1993, 1995), w której przyjmuje się, że bezrobotny ma naturalnie ograniczoną swobodę działania, co może implikować obniżenie poczucia odpowiedzialności za jakość swojego życia i najbliższych osób. Ograniczenie swobody działania może wpływać negatywnie na doświadczanie codzienności, generując więcej subiektywnie nieprzyjemnych przeżyć. Nadto tą drogą mogą się kształtować niekorzystne wzorce zachowań społecznych i taka hierarchia wartości, gdzie praca plasuje się na odległych pozycjach, rośnie natomiast dbałość o zaspokojenie bezpośrednio zagro-

zonych wartości materialnych i hedonizm jako specyficzna forma rekompensowania sobie zagrożeń wynikających z braku możliwości związanych z pracą. W sytuacji utraty pracy jeszcze większego znaczenia nabiera rodzina jako podstawowe źródło nabywania wzorów zachowania względem siebie i innych osób. Jej funkcjonowanie nabiera cech patologicznych z uwagi na zachwianie możliwości realizacji ról poszczególnych członków. Wzory i cechy stają się z czasem jednym modelem rodziny, który może zapewne występować w różnych odmianach. Część z nich sprzyja konfliktom. Zwłaszcza model tradycyjny. Ojciec — głowa rodziny — traci podstawy do sprawowania swej roli wraz z pracą, za którą wynagrodzenie było podstawą pozycji w rodzinie. Syn nie mogąc realizować wzorca zaczerpniętego od ojca, płaci koszty patogenicznej transformacji. Otoczony kolegami bez pracy łatwo akceptuje sytuację braku stałego zatrudnienia i chcąc zachować dobre samopoczucie tworzy nowy system wartości, gdzie praca lokuje się na odległej pozycji. Jednocześnie brak pracy nie jest spostrzegany jako zasadnicza przeszkoda w osiąganiu celów. Odpowiadając na pytanie (0–4) — czy potrafię osiągnąć cel, który wybieram? — aż 33,3% badanych określiło wartość „3”, a 25% wartość „4”. Młodzi bezrobotni pozostają nadal na utrzymaniu rodziców i wielu dookoła jest w podobnej sytuacji, stąd mechanizm porównań społecznych nie daje efektu deprecjacji. Tworzą się w tych kręgach społeczne podstawy akceptacji dla braku pracy, co w perspektywie daje niekorzystny grunt dla procesu kształtowania się etosu pracy w Polsce.

Prezentowane rozważania oparte są na wynikach badań 96 osób bezrobotnych zarejestrowanych w jednym z RUP na terenie województwa częstochowskiego. Aż 75% respondentów nie przekroczyło 26 roku życia, z czego najwięcej — 24% — było w wieku 20 lat, 12,5% — 19 lat, 10,4% — 21 lat, 9,4% — w wieku 22 lat. Kobiety stanowiły 60,4%, mężczyźni — 39,6%. Przeważali respondenci stanu wolnego — 66,7%, o wykształceniu średnim — 50% lub zawodowym — 38,5%. Są to więc przede wszystkim bezrobotni absolwenci, których konsekwencje braku pracy dotyczą już na początku drogi rozwoju zawodowego. Najwięcej — 53,1% — nigdy nie pracowało (brak pracy). Ledwie 15% nie pracuje z powodu zwolnień indywidualnych, a 10,4% z powodu zwolnień grupowych. Zazwyczaj — 94,4% — pozostaje bez pracy od jednego do dwunastu miesięcy, z czego najwięcej — 32,3% — równy rok.

Dane do analizy zebrano za pomocą kwestionariusza z 45 pozycjami, które dotyczyły zmiennych demograficznych, poczucia wolności i odpowiedzialności, poczucia jakości życia oraz wartościowania pracy.

Deformacja poczucia wolności i odpowiedzialności

Sytuacja braku pracy tworzy określone warunki, w których przebiegają złożone procesy socjalizacji. Nie jest możliwe budowanie społeczeństwa poza pracą, jako jedną z podstawowych form działalności człowieka. Zwłaszcza nie jest możliwe, aby praca stanowiła płaszczyznę rozwoju człowieka, gdy jej nie ma

zaraz po ukończeniu szkoły. Inaczej mówiąc sytuacja braku pracy staje się przyczyną dewiacji procesu uspołecznienia, która może dotyczyć także poczucia wolności i odpowiedzialności. Ich związki często są wykazywane w literaturze przedmiotu (np. Kruglanski, Cohen, Smith i Miller, Wortman — por. Derbis, 1987, 1991; Doliński, 1992, a także Harvey, Harris i Barnes, 1975; Derbis, 1994.; Obuchowski, 1993). Wolność rodzi odpowiedzialność, a ta z kolei wpływa na kształt wolności. Wyraża się to m.in. w dbaniu, by nie przeistoczyła się w samowolę lub nie uległa zatraceniu.

Obuchowski (1993) podkreśla, że wszelkie próby ucieczki od wolności oraz podejmowania odpowiedzialności bez wolności są objawami pewnej patologizacji życia społecznego. Tymczasem młodzi bezrobotni czują się niekiedy przymuszeni sytuacją. Na pytanie, „czy zajmują się tym czym chcą?” (0-4), najczęściej — 31,3% — zakresili odpowiedź „niekiedy”, a następnie — 30,2% — odpowiedź „zazwyczaj”. Jednocześnie bynajmniej nie cieszy ich brak rygorów pracy. Rozkład odpowiedzi (0 – 4) jest tu wyraźnie dodatnio skośny. Przy średniej $\bar{x} = 0,83$ aż 50% podaje, że brak rygorów pracy w ogóle ich nie cieszy, a 22%, że umiarkowanie. Pomimo braku dużej swobody działania w zakresie poszukiwania pracy aż 75% respondentów uważa, że to oni sami są odpowiedzialni za jej znalezienie. Tylko 8,3% procent oczekuje tego od biura pracy, a 7,3% od rządu lub władz lokalnych (5,2%).

Z drugiej strony, wprowadzając pojmowanie wolności jako relacji sił środowiskowych do osobowych w podejmowaniu decyzji, okazało się, że przy średniej $\bar{x} = 2,52$ (0 – 4) badani najczęściej (33,3%) udzielają odpowiedzi wskazujących na maksymalny udział własnej woli i minimalny środowiska. Ta niezgodność pomiędzy odczuwaniem przymusu i jednoczesnym dużym udziale własnej woli w decyzjach może dotyczyć rozłączności decydowania i działania. Wolne decyzje nie oznaczają jeszcze możliwości ich realizacji. Zapewne wielu bezrobotnych postawiło sobie cele związane z posiadaniem pracy i rodziny, ale ich nie realizuje, ponieważ aktualnie brakuje im ku temu stosownych warunków. Zapewne jest to głównie męski problem. Kobiety bowiem wyjście z bezrobocia często widzą na drodze małżeństwa.

Jeśli u młodych bezrobotnych występuje poczucie odpowiedzialności za znalezienie pracy, to u długotrwale bezrobotnych aż 53% respondentów nie czuło się w ogóle odpowiedzialnych za znalezienie pracy (Retowski, 1995). Jest to innego rodzaju patologia niż ta, która polega na byciu odpowiedzialnym pomimo braku wolności. Polega z kolei na silnie zewnętrznym atrybuowaniu tak przyczyn braku pracy, jak i odpowiedzialności za jej znalezienie. Długi trening bierności jaki przeszli powoduje, że są bierni i bezradni. Wśród młodych bezrobotnych mniej jest osób biernych i desperatów, więcej zaś przystosowanych i wyrachowanych. Wśród samych wyrachowanych aż 98% i 43% wśród przystosowanych, bierze odpowiedzialność za znalezienie pracy na siebie. Taką postawę ma tylko 4% biernych i 2% desperatów.

Zróźnicowanie reakcji na bezrobocie, jakie towarzyszy wymienionym czterem typom bezrobotnych, ujawnia się także przy mierzeniu poczucia odpowiedzialności długością czasu poszukiwania pracy. Aż 82,3% młodych bezrobotnych poszukiwało pracy przed zarejestrowaniem w biurze pracy, a 89,6% poszukuje jej nadal przez średnio 8,6 godziny na tydzień. Długotrwale bezrobotni poszukują pracy tylko 4,8 godziny tygodniowo. W moich badaniach tylko 3,8% podaje, że nie szuka pracy w ogóle, w badaniach Retowskiego nad długotrwale bezrobotnymi — 30%. Najwięcej czasu (16 godzin) na poszukiwanie pracy przeznaczają desperaci. Największe szanse na zatrudnienie widzą wyrachowani, chociaż nie wiążą tego z większą aktywnością w poszukiwaniu pracy. Tym razem, w odniesieniu do desperatów odpowiedzialność przyjmuje swoistą postać deformacji, która przypomina fiksację. Poszukiwanie pracy w swoim regionie bez zmiany kwalifikacji lub/i metod poszukiwań już nie może dać pozytywnego efektu, pomimo to jest kontynuowane.

Zmienne z obszaru wolności i odpowiedzialności mają swoją wartość w wyjaśnianiu doświadczania przeszłości, teraźniejszości i przyszłości, mierzonej z pomocą drabinki Cantrila. Bezrobotni, życie aktualne (5,24) oceniają jako gorsze niż przeszłe (6,44) i przyszłe (6,94). Na drodze analizy regresji najlepsze dopasowanie zmiennych ($R^2 = 41,97$) udało się uzyskać w stosunku do życia aktualnego. Tutaj wyjaśnia je sześć zmiennych. Dodatkowo aktualne przeżycia bezrobotnych łączą się z możliwością wybierania tego co chcą, niezależnie od wewnętrznego i zewnętrznego przymusu, ogólnym poczuciem odpowiedzialności oraz z poczuciem zobowiązania do realizacji własnych decyzji i zadowoleniem z braku rygorów pracy (jednak), ujemnie natomiast z ograniczeniem wolności przez brak pracy i czasem jej poszukiwania ($F = 6,75$; $Df = 56$; $\text{Sig. } F = 0,000$). Jak widać poczucie wolności i odpowiedzialności sprzyja pozytywnym przeżyciom na co dzień. Niestety brak rygorów pracy w świetle tej analizy także wydaje się czynić dzień młodego bezrobotnego bardziej atrakcyjnym.

Szczerściu na co dzień nie sprzyja, zaś rosnący czas poszukiwania pracy i spadek możliwości działania jaki rodzi sam jej brak.

Konsekwencje dla depresji, radości życia i poczucia szczęścia

Brak pracy powoduje, że przekonanie o niezależności w danej sytuacji zachowań własnych od innych osób sprzyja depresji. Okazało się, chociaż mała liczba badanych osób nakazuje dystans do otrzymanych wyników, że depresja u bezrobotnych spada, jeśli rośnie przekonanie o zdolności osiągnięcia celu i rośnie udział własnej woli w stosunku do sił otoczenia, co wydaje się naturalne. Depresja rośnie zaś wraz z przekonaniem o własnej niezależności od zachowań innych w tej samej sytuacji ($F = 6,15$; $Df = 65$, $\text{Sig. } F = 0,001$; $R^2 = 0,22$). Być może chodzi o to, że zależność od innych oznacza tutaj także obarczenie ich odpowiedzialnością za brak pracy, co chroni przed poczuciem winy czy depresją. Niezależność zaś wymaga wzięcia odpowiedzialności na siebie, co jak każ-

dy proces kontroli jest energochłonne i wymaga pewnej odporności na związany z tym stres. Być może w tym przypadku porażka w szukaniu pracy może sprzyjać stanom depresyjnym. Zaakceptowany w jakimś stopniu stan utraty kontroli nad swoim życiem wprawdzie degeneruje społecznie, ale zapewne oszczędza indywidualne zasoby energetyczne jakie pochłania kontrola, co być może hamuje pojawianie się objawów depresyjnych.

Dla radości życia ujawnione zostały takie powiązania poczucia wolności ograniczonej przez brak pracy, że skutkom wzrostu tego ograniczenia, spadkowi chęci działania oraz obniżeniu udziału własnej woli w działaniu odpowiada spadek radości życia. Dodatkowo obniża go wzrost tygodniowego czasu poszukiwania pracy ($F = 6,15$; $Df = 65$, Sig. $F = 0,001$; $R^2 = 0,22$).

W poszukiwaniu zmiennych istotnych dla poczucia szczęścia wyodrębniono układ czterech zmiennych ($F = 4,42$; $Df = 62$, Sig. $F = 0,003$; $R^2 = 0,22$), po dwie z obszarów wolności i odpowiedzialności. I tak poczucie szczęścia rośnie wraz ze wzrostem chęci wykonania działania i wzrostem poczucia odpowiedzialności za znalezienie pracy, a maleje, gdy rośnie czas przeznaczony na tygodniowe poszukiwanie pracy i poczucie ograniczenia swobody działania z powodu braku pracy. Tak dla radości życia, jak i dla poczucia szczęścia, istotna okazuje się chęć działania, ograniczenie wolności przez brak pracy, tygodniowy czas poszukiwania pracy i poczucie odpowiedzialności za jej znalezienie. Taki sam jest kierunek oddziaływania wymienionych zmiennych.

Na koniec tej części rozważań warto zadać pytanie — jakie zmienne mogą być istotne w spostrzeganiu bezrobocia jako źródła ograniczenia wolności? Spośród piętnastu zmiennych branych pod uwagę, drogą analizy regresji wyodrębniono cztery. I tak okazuje się, że istotne są słaba pasja życia i małe zadowolenie z niego, wysokie ogólne poczucie odpowiedzialności oraz przekonanie o zależności działań własnych od działań innych w tej samej sytuacji. ($F = 5,35$; Sig. $F = 0,001$; $Df = 52$; $R^2 = 0,29$). Co z tego wynika? Otóż bezrobocie „przygniata” szczególnie tych, którzy już wcześniej nie cieszyli się szczególną radością i zadowoleniem z życia. Rozkłady odpowiedzi na pytanie o pasję i zadowolenie z życia analizowane osobno są nawet lekko ujemnie skośne i tym samym nie odbiegają od rozkładów uzyskiwanych na populacji ludzi aktywnych zawodowo. Nie bezrobocie decyduje więc o ich kształcie, a bardziej indywidualne własności osób, ukształtowane już wcześniej.

Hierarchia wartości

Bezrobocie nie może pozostawać bez wpływu na to, co człowiek ceni, do czego dąży i czego się obawia. Z wcześniejszych badań nad źródłami jakości życia młodzieży aktywnej zawodowo lub szkolnie oraz młodzieży bezrobotnej (Derbis, 1994) wynika, że podstawowe źródło stanowi dla obu grup rodzina. Na drugim miejscu u młodzieży bezrobotnej znalazły się pieniądze, podczas gdy

u młodzieży aktywnej były one dopiero na czwartym miejscu. Na drugim miejscu znalazła się zaś inteligencja.

Obecne badania pokazują nieco odmienny obraz młodych bezrobotnych. W oparciu o wyniki uzyskane za pomocą skali obaw i niepokojów Weinsteina (1 – 7) oraz szacunków satysfakcji cząstkowych (1 – 6), w sensie proponowanym przez Czapińskiego (1994), można powiedzieć, że dla młodzieży bezrobotnej podstawowa sfera aktywności, która generuje silne przeżycia łączy się z kolegami i bliskimi osobami. Tylko 14% respondentów podaje, że nie ma kolegów. Pozostali relacje te oceniają stosunkowo wysoko ($\bar{x} = 4,28$; 1 – 6). Dalej plasuje się życie seksualne i sposób spędzania wolnego czasu. Wprawdzie najwyższe zadowolenie dotyczy posiadania dzieci ($\bar{x} = 4,62$), ale aż 63, 5% badanej próby w ogóle ich nie posiada. Niemniej ta tendencja wysokiego wartościowania obszarów związanych z rodziną, w sytuacji braku pracy, wydaje się warta zauważenia. Właśnie śmierci bliskiej osoby bezrobotna młodzież obawia się najbardziej. Obawia się także braku pracy i różnych chorób.

Analiza hierarchii wartości, pokazująca częstość wystąpienia danej wartości w odniesieniu do wszystkich przypadków ich wystąpienia ($n = 480$) w czasie wymieniania pięciu najważniejszych wartości, pozwoliła na rekonstrukcję następującej kolejności (%):

1. relacje międzyludzkie, wartości materialne	— 50,0
2. zdrowie	— 47,9
3. praca	— 45,8
4. wartości hedonistyczne	— 38,5
5. rodzina	— 37,5
6. miłość	— 35,4
7. odpowiedzialność	— 13,5
8. religia	— 9,4
9. wolność, małżeństwo	— 7,3
10. godność	— 6,3

Jak widać rodzina jest dopiero na miejscu piątym. Na czele utrzymały się wartości materialne, a niejako w miejsce rodziny pojawiły dobre relacje z ludźmi. Chociaż rodzina jest tu wymieniana jako osobna wartość, to trudno nie brać pod uwagę, że wysoko cenione dobre kontakty z innymi dotyczyć się mogą także rodziny. Jednakże stosunkowo niska pozycja małżeństwa nie przemawia za takim rozumowaniem.

Pomimo wyżej wymienianych obaw praca znajduje się w tej hierarchii wysoko. Jest tak jednak z powodu spostrzegania jej przede wszystkim jako środka do zdobywania pieniędzy. Mierząc wartość piętnastu aspektów pracy, wynagrodzenie znalazło się w tej grupie niepodzielnie na pierwszym miejscu. W skali 0 – 100% respondenci przypisali zarobkom 82,4. Na drugim miejscu (74,4) znalazły się stosunki międzyludzkie, na trzecim współpraca z przełożonymi (74,0), następnie stabilność zatrudnienia (72,5). Najmniej liczy się zróżnicowanie za-

dań i wymagań (50,0), możliwość podejmowania odpowiedzialności (58,9), inicjatywy (50,0), możliwość awansu (60,0).

Brane pod uwagę aspekty pracy tworzyły trzy grupy wartości. Ich średnie wartości procentowe pokazują, że bezrobotni najbardziej cenią pozazawodowe wartości pracy (71,1%), które łączą się ze stosunkami międzyludzkimi, następnie warunki pracy (68,8%), takie jak organizacja pracy, estetyka, stabilność zatrudnienia, świadczenia socjalne itp. Praca jako taka znalazła się na trzecim miejscu (61,9%). Tutaj pod uwagę brano bycie aktywnym, możliwość awansu, podejmowania inicjatywy i odpowiedzialności, sukces zawodowy oraz współpracę z przełożonymi. No cóż. Być może nie ma powodu do specjalnych żmarnięć, że stosunki międzyludzkie są dla młodych bezrobotnych tak ważne, chociaż wiadomo, że zbyt dobre nie sprzyjają zadaniowości. Zdecydowanie gorzej dla szans zatrudnienia wydaje się rokować stawianie warunków pracy nad pracę jako taką, zwłaszcza w sytuacji, gdy jej w ogóle nie ma. Z drugiej strony jest to poważny sygnał dla polityki społecznej, że młodzi bezrobotni nie przyjmą każdej pracy. Powinny jej towarzyszyć dobre stosunki międzyludzkie i dobre warunki wykonywania.

Uwagi końcowe

W przedstawionych wyżej krótkich rozważaniach chciałem zwrócić uwagę na rzadziej podnoszone aspekty patogenego wpływu, jaki na młodych ludzi ma sytuacja pozostawania bez pracy. Chodziło zwłaszcza o fenomeny wolności i odpowiedzialności, które chociaż nie pojawiły się na czołowych miejscach hierarchii wartości badanej populacji, mają ważki wpływ na doświadczanie codzienności przez człowieka. Decydują bowiem o zdolności do kreowania siebie i samostanowienia. Nadto chodziło o rekonstrukcję wag wartości związanych z procesem pracy.

Młodzi bezrobotni wydają się być negatywnie dotknięci efektem braku pracy. Czują przymusowość swojej sytuacji, której nie chcieli. Zachowują zdolność decydowania, ale nie mają możliwości realizowania decyzji. Mogą więc z czasem utracić i zdolność decydowania, skoro decyzje będą pozostawać tylko w sferze symboliki umysłowej. Nadal uważają, że decyzje w większej części zależą od nich niż od otoczenia. Brak pracy nie wytworzył w nich jeszcze silnego poczucia bezradności. Raczej mają dobre samopoczucie. Świadczy o tym zachowanie wysokiego poziomu różnych wskaźników doświadczania codzienności — radości życia, poczucia szczęścia i niski poziom depresji. Ta ostatnia rośnie, jeśli słabnie przekonanie o zdolności osiągnięcia celu i udziale własnej woli w decyzjach. Co będzie, jeśli zdolności osiągnięcia celu będą się, wraz z długością pozostawania bez pracy, zmniejszać? Jeszcze szukają pracy. Wiadomo, że długotrwale bezrobotni są tym zniechęceni, chyba że ulegli swoistej fiksacji i szukają na przekór wszelkim niepowodzeniom, co bynajmniej nie świadczy o sprawnej regulacji zachowań, raczej o deformacji odpowiedzialności.

Okres pozostawania bez pracy do roku nie czyni zasadniczych zmian na niekorzyść w przeżyciach młodych bezrobotnych. Ich poczucie jakości życia wydaje się być zbliżone do populacji osób aktywnych zawodowo. Niebezpieczeństwo patologii dotyczy się bardziej sfery moralności, w sensie wysokiego wartościowania dóbr materialnych, natomiast niskiego — wolności i odpowiedzialności, hedonistycznego podejścia do życia oraz dostrzegania w pracy głównie sposobu na zdobycie środków finansowych. W praktyce oznacza to często, np. nadużywanie alkoholu i stosowanie względem otoczenia przemocy. Z badań nad zagrożeniem problemem alkoholowym, jakie prowadziłem w Częstochowie w roku 1996 (Derbis, 1996a), wynika jasno, że zjawisko bezrobocia jest akceleratorem dla kontaktów z alkoholem. Problem wzrostu jego spożycia wśród młodzieży dotyczy w większym stopniu właśnie tych, którzy nie pracują i nie uczą się niż tych, którzy są w tym względzie aktywni.

Bibliografia

- Bańka, A. (1992). *Bezrobocie. Podręcznik pomocy psychologicznej*. Poznań: Print-B.
- Bańka, A. (1993). Bezrobocie jako przyczyna, skutek oraz kategoria zmian mentalności. Rzeczywistość, stereotypy i utopie. [w:] A. Bańka, R. Derbis (Red.), *Myśl psychologiczna w Polsce Odrodzonej*. Poznań–Częstochowa: Gemini.
- Bańka, A. (1994). Jakość życia w psychologicznych koncepcjach człowieka i pracy. [w:] A. Bańka, R. Derbis (Red.), *Psychologiczne i pedagogiczne wymiary jakości życia*. Poznań–Częstochowa: Gemini.
- Bańka, A. (1995). Jakość życia w psychologicznym doświadczaniu codzienności. [w:] A. Bańka, R. Derbis (Red.), *Pomiar i poczucie jakości życia u aktywnych zawodowo i bezrobotnych*. Poznań–Częstochowa: Print-B.
- Bańka, A. (1996). *Psychopatologia pracy*. Poznań: Gemini.
- Brzeziński, J. (1994). Metodologiczny i etyczny kontekst badań nad jakością życia. [w:] A. Bańka, R. Derbis (Red.), *Psychologiczne i pedagogiczne wymiary jakości życia*. Poznań–Częstochowa: Gemini.
- Campbell, A. (1976). Subjective measures of well-being, *American Psychologist*, 31, 117 – 124.
- Cichomski, B., Sawiński, Z. (1993), *Polski Generalny Sondaż Społeczny. Skumulowany komputerowy zbiór danych 1992 – 1993*. ISS. Warszawa: PTP.
- Czapiński, J., (1994). *Psychologia szczęścia*. Warszawa: PTP.
- Derbis, R., (1986). Pojęcie odpowiedzialności. *Psychologia Wychowawcza*, 3, 296 – 306.

- Derbis, R., (1987). Poczucie odpowiedzialności i swoboda działania. *Przegląd Psychologiczny*, 3, 621 – 634.
- Derbis, R., (1991). Pojęcie swobody działania. *Prace Naukowe WSP Częstochowa, Psychologia*, II, 63 – 78.
- Derbis, R., (1993). *Skala Poczucia Odpowiedzialności*, Częstochowa WSP.
- Derbis, R., (1994). Pojmowanie jakości przypisywanych życiu przez młodzież bezrobotną i uczącą się. *Prace Naukowe WSP w Częstochowie, Psychologia* III, 5-16.
- Derbis, R., (1994a). Odpowiedzialna wolność w kształtowaniu jakości życia. [w:] A. Bańka, R. Derbis (Red.), *Psychologiczne i pedagogiczne wymiary jakości życia*, Poznań–Częstochowa: Gemini.
- Derbis, R., (1995). Znaczenie pracy dla jakości życia. [w:] A. Bańka, R. Derbis (Red.), *Pomiar i poczucie jakości życia u aktywnych zawodowo i bezrobotnych*. Poznań–Częstochowa: Print-B.
- Derbis, R., (1996). Psychologiczne aspekty jakości życia bezrobotnych kobiet. [w:] W. Pilecka J. Kossewska (Red.). *Dziecko — społeczeństwo — edukacja: Dylematy psychologiczne*. Kraków: Wydawnictwa Naukowe WSP.
- Derbis, R. (1996a). *Monitoring zagrożeń problemem alkoholowym na terenie Częstochowy*. Maszynopis powielany.
- Doliński, D. (1992). *Przypisywanie moralnej odpowiedzialności*. Warszawa. Wydawnictwo Instytutu Psychologii PAN.
- Dooley, D., Catalano, R., Rook, K. (1988). Personal and aggregate unemployment and psychological symptoms, *Journal of Social Issues*, 44, 107 – 123.
- Feather, N., T., (1989). Reported changes in behaviour after job loss i a sample of older unemployed Men, *Australian Journal of Psychology*, 41, 2, 175 – 185.
- Fincham, F., Roberts, C. (1985). Interveninc causation and the mitigation of responsibility for harm doing, II. The role of limited mental capacities. *Journal of Experimental Social Psychology* 21, 178 – 194.
- Flechter, B. (1982). *Work, stress, disease and life expectancy*, Chichester: Willey.
- Gill, T., Feinstein, A., R., (1994). A critical appraisal of the quality of quality-of-life measurements, *Review*, 272, 8, 619 – 626.
- Grichting, W.L. (1983). Domain, scope and degree of happiness. *British Journal of Social Psychology*, 22, 247 – 269.
- Harvey, J., Harris, B., Barnes, R., (1975). Actor – observer differences in the perceptions of responsibility and freedom. *Journal of Personality and Social Psychology*, 32, 22 – 28.

- Harring, M.J., Stock, W.A. i Okun, M.A. (1984). A research synthesis of gender and social class as correlates of subjective well-being. *Human Relations*, 37, 645 – 657.
- Horley, J., Lavery, J., (1991). The stability and sensitivity of subjective well-being measures. *Social Indicators Research*, 24, 2, 113 – 122.
- Jahoda, M. (1982). *Employment and unemployment: A social psychological analysis*. New York: Cambridge University Press.
- Kofta, M. (1983). Wolność wyboru. [w:] X. Gliszczyńska (Red.), *Człowiek jako podmiot życia społecznego*. Wrocław: Ossolineum. WPAN.
- Kaźmierczak-Walo, D. (1995). Różnice płci w odpowiedzi na bezrobocie. [w:] A. Bańka, R. Derbis (Red.), *Pomiar i poczucie jakości życia u aktywnych zawodowo i bezrobotnych*, Poznań–Częstochowa: Print-B.
- Kowalik, St. (1993). Psychologiczne wymiary jakości życia. [w:] A. Bańka, R. Derbis (Red.), *Myśl psychologiczna w Polsce Odrodzonej*. Poznań–Częstochowa: Gemini.
- Kowalik, St. (1994). Temporalne uwarunkowania jakości życia. [w:] A. Bańka, R. Derbis (Red.) *Psychologiczne i pedagogiczne wymiary jakości życia*. Poznań–Częstochowa: Gemini.
- Kowalik, St. (1995). Pomiar jakości życia — kontrowersje teoretyczne. [w:] A. Bańka, R. Derbis (Red.), *Pomiar i poczucie jakości życia u aktywnych zawodowo i bezrobotnych*. Poznań–Częstochowa: Print-B.
- Kruglanski, S., Cohen, M. (1974). Attributing freedom in the decision context: effects of the choice alternatives, degree of commitment and predecisional uncertainty. *Journal of Personality and Social Psychology*, 30, 178 – 187.
- Leana, C., R., Feldman, D., C. (1987). The impact of unemployment in relation to age and length of unemployment. *Journal of Occupational Psychology*, Vol 60/4.
- Loscocco, K., A., Spitze, G., (1990), Working conditions, social support, and the well-being of female and male factory workres, *Journal of Health and Social Behavior*, 31, 313 – 327.
- Marek, T., Noworol, Cz., Żarczyński, Z. (1986). *Skumulowane symptomy zmęczenia u osób pracujących na dniówki i pracujących na zmiany*. Maszynopis powielany, Kraków, UJ.
- Obuchowski, K. (1993). *Człowiek intencjonalny*. Warszawa: PWN.
- Obuchowski, K. (1995). *Przez galaktykę potrzeb. Psychologia dążeń ludzkich*, Poznań: Zysk i S-ka.
- Ratajczak, Z. (1995). Utrata pracy jako doświadczenie traumatyzujące i wyzwanie rozwojowe. [w:] Ratajczak, Z. (Red.) *Bezrobocie. Psychologiczne i społeczne koszty transformacji systemowej*. Katowice: Wydawnictwa Naukowe UŚl.

- Retowski, S. (1995). Psychologiczne korelaty długotrwałego bezrobocia. *Przegląd Psychologiczny*, 1/2, 141 – 160.
- Retowski, S. (1995a), Zróżnicowanie psychologicznych reakcji na bezrobocie: bierni, przystosowani, desperaci i wyrachowani, *Przegląd Psychologiczny*, 38, 1/2, 161 – 178.
- Rothenbacher, F., (1990), Die Subjektive und Sozialpsychologische Dimension in der Geschichte des Empirischen Sozialforschung, *Kölner Zeitschrift Soziologie und Sozialpsychologie*, 3, 525 – 546.
- Sęk, H., (1995). Jakość życia a zdrowie. Ruch prawniczy ekonomiczny i socjologiczny, 2, 103 – 109.
- Skarżyńska, K. (1992). Psychologiczne aspekty bezrobocia. *Nowiny Psychologiczne*, 1, 17 – 28.
- Skarżyńska, K. (1995). Młodzi bezrobotni i ich rówieśnicy: odmienność celów i stylów życia oraz stosunku do pracy. [w:] A. Bańka, R. Derbis (Red.) *Pomiar i poczucie jakości życia u aktywnych zawodowo i bezrobotnych*. Poznań–Częstochowa: Print-B.
- Tenne, H., Suls, J., Affleck, G., (1991). Personality and daily experience: The promise and challenge. *Journal of Personality*, 59, 313 – 337.
- Tomaszewski, T. (1938). *Bezrobocie jako zagadnienie*. Lwów.
- Warr, P. (1978). A study of psychological well-being, *British Journal of Psychology*, 69, 111 – 121.
- Warr, P. (1984). Job loss, unemployment and psychological well-being. [w:] Allen, V.L., van de Wiliert (Eds.), *Role transitions*. New York: Plenum Press.
- Zawadzki, B., Lazarsfeld, P.F. (1935). The psychological consequences of unemployment. *Journal of Social Psychology*, 6, 224 – 251.

Romuald DERBIS

Pathogenic Effects of Lack of Work on Young Unemployed People

Summary

In my article, I make an attempt at an analysis of experiencing unemployment by young people from the point of view of psychopathology, which may originate from lack of work. My own conception of freedom and responsibility has been used as the theoretical basis for the analysis. In my conception I assume that

unemployment curbs ones freedom of acting which, consequently, limits ones responsibility for ones own quality of life.

The situation of work shortage gives rise to high evaluation of material possessions and hedonistic aspects of life. Work is treated, in the first place, as a means to earn money. A complex character of ones work, possibility to show initiative, promotion are of little importance then. General feeling of the quality of life among the unemployed young people is maintained at a satisfactory level. Unfavourable changes pertain the hierarchy of values and compensation through abuse of alcohol. Another pitfall is connected with inability to realise ones own targets which may lead to a day-to-day style of life with all its negative consequences.